

О'QUVCHILAR NUTQINI O'STIRISH METODIKASI

Xoliqova Dilshoda Abduxalil qizi

Samarqand davlat universiteti Kattaqo'rg'on filiali

Maktabgacha ta'lim yo'nalishi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada siz Nutq va uni o'stirish tushunchasi, Nutq turlari O'quvchilar nutqiga qo'yilgan talablar, Nutq o'quvchilar tafakkurini o'stirishda muhim vositadir, O'quvchilar nutqini o'stirishning mashg'ulotning boshqa turlari bilan bog'liqligi haqida malumotlarga ega bo'lasiz.

Kalit so'z: Nutq, o'qituvchi, metodika, texnika, vaziyat.

Kirish

Nutq va uni o'stirish tushunchasi. Nutq-kishi faoliyatining turi, titl vositalari (so'z, so'z birikmasi, gap) asosida tafakkurni ishga solishdir. Nutq o'zaro aloqa va xabar funktsiyasini, o'zaro fikrni his-hayajon bilan ifodalash va boshqalarga ta'sir etish vazifasini bajaradi.

Yaxshi rivojlangan nutq jamiyatda kishining aktiv faoliyatining muhim vositalaridan biri sifatida xizmat qiladi. O'quvchi uchun esa nutq maktabda muvaffaqiyatli ta'limolish qurolidir.

Nutq –ustirish nima? Agar o'quvchi va uning tildan bajargan ishlari ko'zda tutilsa, nutq o'stirish deganda tilni har tomonlama (talaffuzi, lug'ati, sintaktik qurilishi, bog'lanishli nutqni) aktiv amaliy o'zlashtirish tushuniladi. Agar o'qituvchi ko'zda tutilsa, nutq o'stirish deganda, o'quvchilar tilning talaffuzi, lug'ati, sintaktik qurilishi va bog'lanishli nutqni aktiv egallashlariga yordam beradigan metod va priyomlarni qo'llash tushuniladi.

Nutq faoliyati uchun, shuningdek, o'quvchilar nutqini o'stirish uchun bir necha shartga rioya qilish zarur:

1. Kishi nutqining yuzaga chiqishi uchun talab bo'lishi kerak. O'quvchilar nutqini o'stirishning metodik talabi o'quvchi o'z fikrini, nimanidir og'zaki va yozma bayon xohishi va zaruriyatni yuzaga keltiradigan vaziyat yaratish hisoblanadi.

2. Har qanday nutqning mazmuni, materiali bo'lishi lozim. Bu material qanchalik to'liq, boy, qimmatli bo'lsa, uning bayoni shunchalik mazmunli bo'ladi.

3. Fikr tinglovchi tushunadigan so'z, so'z birikmasi, gap, nutq oborotlari yordamida ifodallasagina tushunarli bo'ladi. Shuning uchun nutqni muvaffaqiyatli o'stirishning uchinchi sharti –nutqni til vositalari bilan qurollantirish hisoblanadi.

Nutqni egallashning qator aspektlari mavjud. Bular:

1. Adabiy til normalarini o'zlashtirish.

2. Jamiyatimizning har bir a'zosi uchun zarur bo'lgan muhim nutq malakalarini, ya'ni o'qish va yozish malakalarini o'zlashtirish.

3. O'quvchilar nutq madaniyatini takomillashtirish.

Nutq o'stirishda uch yunalish aniq ajraladi: 1) so'z ustida ishlash; 2) so'z birikmasi va gap ustida ishlash; 3) bog'lanishli nutq ustida ishlash.

So'z, so'z birikmasi va gap ustida ishlash uchun lingvistik baza bo'lib leksikologiya (frazelogiya va stilistika bilan birgalikda), morfologiya, sintaksis xizmat qiladi; bog'lanishli nutq esa mantiqqa, adabiyotshunoslik va murakkab sintaktik butunlik lingvistikaga asoslanadi.

Nutq o'stirishda izchyaillik to'rt shartni, ya'ni mashqlarning izchilligi, istiqboli, xilma-xilligi, xilma-xil mashq turlarini umumiy maqsadga bo'ysundirish ko'nikmasini amalga oshirish bilan ta'minlanadi.

Nutq turlari. Kishilar tildan fikr bayon qilish quroli sifatida foydalanadilar. Ular o'z fikrlarini ovoz bilan eshittirib bayon qilishdan oldin u haqda o'ylab oladilar. Bu ichki nutq hisoblanadi. Ichki nutq eshittirilmagan va yozilmagan

“o'ylangan” (fikrlangan) nutqdir. Tashqi nutq tovushlar yordamida eshittirilib yoki grafik belgilar bilan yozilib, boshqalarga qaratilgan nutqdir.

Ichki nutq materialni tushunish va yodda saqlashga yordam beradi. Fikrni ifodalash usuliga ko'ra nutq og'zaki va yozma bo'ladi.

Og'zaki nutq ko'pincha dialog tarzida, yozma nutq esa monolog tarzida bo'ladi. O'quvchilar nutqiga qo'yilgan talablar. O'quvchilar nutqini o'stirishda aniq belgilangan bir qator talablarga rioya qilinadi.

1. O'quvchilar nutqi mazmundor bo'lsin.
2. Nutqda mantiqiylik bo'lsin.
3. Nutq aniq bo'lsin.
4. Nutq til vositalariga boy bo'lsin.
5. Nutq tushunarli bo'lsin.
6. Nutq ifodali bo'lsin.
7. Nutq to'g'ri bo'lsin.

Nutq o'quvchilar tafakkurini o'stirishda muhim vositadir. Nutq fikrini bayon etish vositasigina bo'libgina qolmay, uni shakllantirish quroli hamdir. Fikr nutqning psixologik asosi vazifasini bajaradi, uni o'stirish sharti esa fikrni boyitish hisoblanadi. Aqliy faoliyat sistemasini egallash asosidagina nutqni muvafaqqiyatli o'stirish mumkin. Shuning uchun o'quvchilar nutqini o'stirishda materialni tayyorlash, takomillashtirish, mavzuga oidini tanlash, joylashtirish, mantiqiy operatsiyalarga katta ahamiyat beriladi.

Tafakur til materiali yordamida nutqiy shakllantirilsa va bayon etilsagina muvafaqqiyatli o'sadi. Tushuncha so'zlar yoki so'z birikmalari bilan ifodalanadi, shunday ekan, tushuncha til vositasi bo'lgan so'zda muhim aloqa materialiga

aylanadi. Kishi tushuncha ifodalaydigan soʻz (soʻz birikmasi)ni bilsagina, shu tushunchaga asoslangan holda, tashqi nutqda fikrlash imkoniga ega boʻladi.

Nutqda fikr shakllantiriladi, shu bilan birga, fikr nutqni yaratadi.”Nutq tafakkur bilan chambarchas bogʻlangandir. Nutq boʻlmasa, tafakkur ham boʻlmaydi, til materiali boʻlmasa, fikrni ifodalab berib boʻlmaydi”.

Fikrni nutqiy shakllantirish uning aniq, tushunarli, sof, izchil, mantiqiy boʻlishini taʼminlaydi. Tilni egallash shu tilning fonetikasini, lugʻat sostavini, grammatik qurilishini bilib olish, fikrni takomillashtirish uchun, tafakkurni oʻstirish uchun shart-sharoit hozirlaydi. Bilimlar, faktlar, har xil axborotlar tafakkurning ham, nutqning ham materialidir. Nutq tafakkur jarayonini oʻrganishning muhim vositasi boʻlib xizmat qiladi. Nutqdan oʻquvchining fikriy rivojining asosiy oʻlchovlaridan biri sifatida foydalaniladi. Oʻquvchilarning barcha predmetlaridan materialni oʻzlashtirishi va umumiy aqliy rivojlanishi haqida fikr yuritganda, u yoki bu mavzuni bola oʻz nutqida (yozgan inshosida, axborotida, qayta hikoyalashda, savollarga bergan javobida) qanday bayon eta olishiga qaratiladi.

Shunday qilib, nutqni tafakkurdan ajratib boʻlmaydi, nutq tafakkur asosida rivojlanadi; fikr nutq yordamida pishib yetiladi, yuzaga chiqadi. Ikkinchi tomondan, nutqning oʻsishi fikrni shakllantirishga yordam beradi, takomillashtiradi.

Oʻquvchilar nutqini oʻstirishning mashgʻulotning boshqa turlari bilan bogʻliqligi.

Oʻquvchilar nutqini oʻstirish boshqa oʻquv predmetlaridan oʻtkaziladigan mashgʻulotlar bilan ham uzviy ravishda bogʻlanadi. Ona tili darslarida oʻquvchilar til yordamida tabiat va kishilar hayoti haqida bilim oladilar: ular kuzatishni, oʻylashni va koʻrganlari, eshitganlari, oʻqiganlari haqida toʻgʻri bayon qilishni oʻrganadilar. Ona tili darslari bolalar lugʻatini boyitishga samarali yordam beradi, nutqni toʻgʻri tuzishni oʻrgatadi.

Oʻqish darsi va u bilan bogʻliq holda olib boriladigan kuzatish, ekskursiya oʻquvchilarga tabiat hodisalari, kishilar hayoti va mehnati haqida, axloq qoidalari, boshqa kishilar bilan muomala normalari haqida bilim beradi; bu darsda bolalar nutqiga, uni shakllantirish va oʻstirishga keng imkoniyat mavjud.

Grammatika va toʻgʻri yozuv darslarida tilni maxsus oʻrganish bilan bolalar alohida tovush, boʻgʻin, soʻz va gaplarni eshitishga va aytishga oʻrganadilar. Ular predmet, harakat, belgi bildiradigan koʻpgina soʻzlarni, shuningdek, tovush, harf, boʻgʻin, oʻzak, soʻz, soʻz yasovchi, forma yasovchi, qoʻshimcha, soʻz turkumi, ot, sifat, son, feʼl, olmosh, bogʻlovchi, gap, gap boʻlagi, bosh boʻlak, ikkinchi darajali boʻlak, darak gap, soʻroq gap, undov gap; turlanish, bosh kelishik singari juda koʻp yangi terminlarni bilib oladilar.

Boshlang'ich sinfdagi boshqa darslarda ham o'quvchilar nutqi xilma-xil so'zlar bilan boyitiladi. Matematika darslarida bolalar yangi tasavvur va tushunchalar, juda ko'p so'z va terminlar bilan o'z nutqlarini boyitadilar.

O'quvchilar tabiatshunoslik darslarida va ekskursiya vaqtida ko'rgan predmetlarini o'qituvchi yordamida guruhlaydilar, ularni o'zaro taqqoslab, o'xshash va farqli tomonlarini topib aytadilar. Bular, o'z navbatida, tabiatga oid ayrim tushunchalarni aniq bilib olishga imkon beradi va tafakkurini o'stiradi.

Mehnat va rasm darslari ham, jismoniy tarbiya, ashula darslari ham, shuningdek, darsdan tashqari mashg'ulotlar ham o'quvchilar nutqi va tafakkurini o'stirishga imkon beradi.

O'qituvchi barcha darslarda, sinfdan va maktabdan tashqari mashg'ulotlarda faqat orfoepik talaffuz va adabiy til normalariga rioya qilgan holda ifodali, ta'sirli so'zlashi, shuningdek, ham doim o'quvchi daftariga barcha hujjatlarga husnixat va imlo qoidalariga rioya qilgan holda yozishi zarur.

ADABIYOTLAR

1. Saloydinov, S. Q. (2021). Paxta tozalash zavodlarida energiya sarfini kamaytirishning texnik-iqtisodiy mexanizmini yaratish. "Academic research in educational sciences", 2(9), 886-889. <https://doi.org/10.24412/2181-1385-2021-9886-889>
2. Saloydinov, S. Q. (2021). Creation of feasibility studies to reduce energy costs in ginneries. "Экономика и социум", 9(88), 147-149.
3. Салойдинов, С. К. (2021). Образовательные кредиты в Узбекистане. "Экономика и социум", 12(91), 470-472.
4. Салойдинов, С. К. (2021). Спрос на рынке дифференцированных продуктов. "Экономика и социум", 12(91), 473-476.
5. Салойдинов, С. К. (2022). С паровой турбиной 471 МВт на Талимарджанской ТЭЦ расчет электрических режимов при максимальной зимней нагрузке. "Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)", Special issue, 116-121.
6. Салойдинов, С. К. (2022). ИННОВАЦИОННОЕ РЕШЕНИЕ ДЛЯ ПОЛУЧЕНИЯ БИОГАЗА. "Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)", 2(3), 280-285. <https://doi.org/10.24412/2181-2454-2022-3-280285>
7. Dadaboyev, Q. Q. (2021). REFRIGERATOR IN MODERN HEATING POWER STATIONSTECHNICAL WATER WASTE THROUGH RECONSTRUCTION OF THE TOWERREDUCTION. "International journal of philosophical studies and social sciences", 1(3), 96-101.
8. Dadaboyev, Q. Q. (2022). ISSIQLIK ELEKTR STANSIYALARIDA TEXNIK SUV ISROFINI BARATARAF ETISH. "Academic research in educational sciences", 3(1), 434-440. <https://doi.org/10.24412/2181-2454-2022-1-41-47>